

İLK SELÇUKLU VEZİRLERİNE DAİR BAZI NOTLAR (1)

Yazan : HAROLD BOWEN

Çev. : ALIYE TOKER

Arapça ve farsça yazmış olan Orta-zaman İslâm tarihçilerinden birkaçı, bize Selçuk Oğulları'nın ilk Sultanı olan Tuğrul Bey'in hizmetinde bulunmuş vezirlerin listesini vermektedir.

Bunlardan İbn al-Aşîr (ölm. M. 1234)²'in verdiği liste, aşağıda isimleri bulunan dördünün Tuğrul Bey'e sırasıyla vezirlik ettiklerini göstermektedir :

1. Abu'l-Ğāşim 'Alî İbn 'Abd Allāh al-Cuvaynî.
2. *Ra'īs al-Ru'asā* Abū 'Abd Allāh al-Ğusayn İbn 'Alî İbn Mîkâ'îl.
3. *Nizām al-Mulk* Abū Muhammed al-Ğasan İbn Muhammed al-Dihistānî.

4. 'Amîd al-Mulk al-Kundurî.

Raşîd al-Dîn Fazl Allāh da (ölm. M. 1318)³, Tuğrul Bey'in hizmetinde, al-Kundurî'ye takaddüm ettiğini belirttiği üç kişiyi zikreder :

1. *Sālār* Abu'l-Ğāşim al-Büzeânî⁴.
2. Abu'l-Ğāşim al-Kirmānî.
3. Aĥmed al-Dihistānî.

Bunlardan eski bir kaynak olan Rāvandî'nin (ölm. M. 1207'den sonra) *Rāĥat al-şudūr*'u ise⁵, Al-Kundurî'nin aşağıda isimleri bulunan iki selefini zikreder :

1. Būzhgān *Sālārı*' Abu'l-Ğāşim al-Kübānî.
2. Abū Aĥmed al-Dihistānî 'Amrak⁶.

¹ Orijinal adı *Notes on Some Early Seljuqid Viziers* olan bu makale, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* (c. XX, 1957, s. 105-110)'nda neşredilmiştir.

² Bulak neşri, IX, 196.

³ (Müellifin) Cāmi' al-tavāriĥ adlı eserinde-B.M. codex add. 7628, var. 240^b.

⁴ Elyazmasında al-Burĥānî.

⁵ Gibb Memorial Trust neşri s. 98.

⁶ عمروك

XV inci asrın sonlarına doğru yazılmış olan *Aşār al-vuzarā*⁷ adlı farsça bir kitap da aynı yolu takip ederek, aşağıdaki isimleri verir :

1. *Sālār* Abu'l-*Qāşim* Būzcānī.⁸

2. H'ācā Abū Mañşūr Darbānī.

Tuğrul Bey'in hizmetinde bulunmuş diğer bir vezir olan 'Umarak al-Ri-bāṭī'nin⁹ adı ise, al-Bāḥarzi'nin *Dumyat al-Kaşr*¹⁰ adlı eserinde zikredilmiştir.

Būzgān Sālār'ı

Görüleceği üzere, bu değerli şahsiyetlerden yalnız bir tanesi, yani ilki, her dört listede de zikredilmektedir. Muasırı ve kendi ismine atfedilen *Tārīḥ*'in¹¹ müellifi olan Abū'l-Faḫl al-Bayhaḫī¹² ve keza muasırı olan al-Bāḥarzi de yukarıda adı geçen eserinde¹³, ondan birkaç def'a bahseder. Kendisinden, görünüşe göre, umumiyetle Būzgān *Sālār*'ı diye bahsedilmiş olup, künye, isim ve nisbesi, İbn al-Aşir'de de kaydedildiği üzere, Abu'l-*Qāşim* 'Alī ibn 'Abd Allāh al-Cuvaynī'dir. Le Strange, Būzgān'ı (implâsım Būzkān olarak verir), *Ḳuhistān*'ın kuzey-doğu köşesinde kâin, Zām veya Cām adlı bir mıntıkanın belli-başlı şehri olarak tavsif eder¹⁴, şehrin *Sālār*'ı olarak, bahsettiğimiz kimse, burada Gazneviler nâmına bir dereceye kadar devlet otoritesini kullanmış olabilir (*sālār*, aşağı yukarı arapçadaki 'ayn gibi, sadece "tanınmış" ve "kibar kişi" mânâsına da kullanılmıştır). Kendisinden ilk def'a bahsedildiği yerde, o, Nişâpūr'da ikamet eden ileri gelen şahsiyetlerden biri olarak gösterilmektedir. Gerçekten de *Āşār al-Vuzarā*'da¹⁵, o devirde, kendisinin Horasan 'āmil'i olduğu kayıtlıdır. Bu takdirde ise, onun, Sultan Mas'ūd'un eyâlete tayin ettiği gaddar ve zorba *şāhib dīvān*'a karşı hissettiği mâlûmumuz olan nefret hissi kabil-i izah olacaktır. Her halükârda 1038 senesinin yazında, *Sālār*, Tuğrul Bey'in üvey kardeşi olan İbrahim İnal veya Yınal'ı karşılamakta, Nişâpūr'un diğer ileri gelenleri ile birleşecek ve bazı görüşmeleri müteâkiben de, Oğuz Türklerin-

⁷ Sayf ai-Dīn al-Faḫlī adlı bir müellife ait-B.M. codex Or. 1920, var. 168^b v. dd.

⁸ Elyazmasında Burhānī.

⁹ عمروك

¹⁰ nşr. Sayyid Ja'far Ḳusayn, University of London, Doktora tezi, 912.

¹¹ veya *Tārīḥ-i Āl-i Sabek-Tegin* yahut *Tārīḥ-i Mas'ūdī*.

¹² bk. Dr. Ghanī ve Dr. Fayyāḍ'ın Tahrān neşirleri, H. 1324, a. 552, 553, 554, 567 (bundan sonra kitaptan TB olarak bahsedilecektir).

¹³ s. 28, 568, 821, 928.

¹⁴ *Lands of the Eastern Caliphate*, s. 356, kelime Būzeān olarak arapçalaştırılmış ve yukarıda da belirtildiği gibi, *Rāḫat al-Şadūr*'da Būzgān olarak kaydedilmiştir. Bayhaḫī'nin Morley neşrinde ise Būzgān, bütün kitap boyunca Buzurgān olarak geçer.

¹⁵ var. 168^b.

den küçük bir kuvvetle bir bağda ordugâh kuracak kadar, Gaznelilerin kötü idaresinden bıkmıştı.

Bu sırada ise, Tuğrul ve kardeşi Çağrı Beyler kumandasındaki Selçuklu Oğuzlarından bir kısmı Amu-Derya'yı aşarak, Gaznelilerin topraklarına davet edilmeksizin gireli dört sene kadar oluyordu. Aradan geçen zaman zarfında ise, üstün Gazne ordularını, biri Haziran-Temmuz 1035, diğeri İbrahim'in Nişâpûr'a muvasalatından kısa bir zaman önce, Mayıs-Haziran 1038'de vukû bulan iki ağır hezimete uğratmışlardı. Bu mağlubiyetlerin ilkinin tâkiben, Sultan Mas'ûd, Selçuklu kumandanlarına, Şimal çölünün hududunda bulunan Farâva, Dihistân ve Nasâ'da ordugâhlar tahsis etmek mecburiyetinde kalmış, fakat bu da onları teskin etmeğe kifâyet etmemiştir. Gaznelilerin ikinci hücumunu ise, Oğuzların Horasan'ın diğeri muhtelif bölgelerine yaptıkları mükerrer akınlar tahrik etmiştir. Ayrıca, 1037-1038 kışında Rey şehri ile birlikte Cibâl eyâletinin büyük bir kısmı da Türkmenlerin eline geçmişti.

İbrahim'in Nişâpûr'a muvasalatının ilk cuma günü, kendisiyle muhaberede bulunmuş olan *Sālār*, Tuğrul Bey'in ismine hutbe okunmasına, halkın itiraz etmesi (ki bu hakikaten vârit olmuştur) ihtimaline karşı (hañib'le daha önceden gizlice kararlaştırıldığı üzere) ulu câmie 3000 veya 4000 adam toplamıştır. Tuğrul Bey'den bir hafta sonra gelen mektuplar, *Sālār* ve *İmâm* al-Muvaffak (ki sonradan Tuğrul Bey tarafından istihdam edilecektir) ¹⁶ 'a hitaben yazılmıştı; Tuğrul Bey üç gün sonra, 3.000 süvari ile şehre bizzat geldiğinde, karşılama merâsimi için icâp eden bütün hazırlıkları yapan da *Sālār*'dı; nihayet iki gün sonra, Tuğrul Bey'in, Selçuklu fütuhâtının kendisini artık tesis etmek mecburiyetinde bıraktığı hükümetin idaresini tevdi ettiği kimse de yine *Sālār*'dı ¹⁷. Tuğrul Bey, yeni tab'asmin Türkmenlere yabancı tarafları olduğunu fark ederek: "Biz yeni adamlar ve yabancılarız. Tâzik'lerin âdetleri hakkında hiç bir şey bilmiyoruz" ¹⁸ demiştir (Nişâpûr'un posta müdürü tarafından gizlice Gazne sarayına nakledildiği gibi) ¹⁹.

Bayhağî'de *Sālār*'ın ismi yalnız bir kere daha, Ocak 1039'da Tuğrul Bey henüz Nişâpûr'da iken, kardeşi Çağrı Bey tarafından ziyaret edilmesi münâsebetiyle geçer. Çağrı Bey, burada bir aydan fazla kalmış ve kendisine Tuğrul Bey tarafından, *Sālār*'m temin ettiği 500.000 dirhem takdim edilmiştir ²⁰. Mürâcaat ettiğim diğeri kaynaklarda kendi-

¹⁶ ağ. bk. s. 132.

¹⁷ TB, s. 552 v. dd.

¹⁸ ayn. esr., s. 554.

¹⁹ ayn. esr. s. 550.

²⁰ ayn., esr., s. 567.

sine ait, bunlardan başka pek birşey yoktur. al-Bundârî veya daha ziyâde İsfahanlı ‘İmâd al-Dîn (ki al-Bundârî'nin eseri onunkinin bir muhtasarıdır) tarafından yanıtıcı bir an'anenin tesis edilmiş olması muhtemeldir; zira *Zubdat al-Nuşra*²¹ de, al-Kundurî'nin Selçuk Oğullarının veziri olan ilk şahsiyet olduğu kayıtlıdır²². Her hâlükârda, Mîr H'vând²³, H'vând Amîr²⁴ veya Müneccim Başî²⁵ gibi muahhar tarihlerde daha eski bir Selçuklu vezirinin bahsi geçmiyor gibi görünmektedir. Hamd Allâh Mustavfî²⁶, Sultan Mas'ûd'un nihai hezimetini (1040'da Dandenekan'da) tâkiben Selçuklular devleti ele geçirdiğinde, *Sâlâr*'ın hâlâ Tuğrul Bey'in veziri olduğunu kaydetmekle iktifa eder²⁷; Râvandî ve Raşîd al-Dîn'in, Tuğrul Bey'in halife al-Ğâ'im'e²⁸ hitaben ilk mektubunu yazdığı sırada, *Sâlâr*'ın hâlâ iktidar mevkiinde olduğu meâlinde verdikleri malûmâtın da, mezkûr mektubun, Tuğrul Bey'in aynı sene içinde tekrar Nişâpûr'a yerleşmesini hemen takip eden günlerde kaleme alındığı gözönünde tutulunca, bize fazla bir şey kazandırmadığı görülür. Muâsırı olan al-Bâharzî²⁹ tarafından *Sâlâr*'a yapılan atıflardan üçü, câize peşinde koşan şâirlerin kendisine hitâben yazdıkları medhiyeler münasebetiyledir; bir dördüncüsünde ise, *Sâlâr*'m³⁰, Tuğrul Bey'e bir müddet vezirlik ederek hizmette bulunduktan sonra, "tekâüdiye lezzetinin ağzına hoş gelmeğe başladığını ve eteklerini vezâretten kurtardığını"³¹ söylemekle iktifa eder.

Şâhib İbn Mîkâ'il

Sâlâr'dan sonra, hakkında en çok mâlûmat sahibi olduğumuz vezir, İbn al-Aşîr'in listesindeki ikinci şahsiyet, ünvanı *Ra'îs al-Ru'asâ* olan Abû 'Abd Allâh al-Husayn ibn 'Alî ibn Mîkâ'il'dir. Elimizdeki diğer listeler onu kaydetmezse de, Abu'l-Fazl al-Bayhağî onu ve babasını

²¹ nşr. Houtsma, s. 10.

²² İbn Hallikân'da da aynı şey tekrar edilir (bk. De Slane tercümesi, c. III, s. 291).

²³ *Ravzat al-Şafâ*, Lucknov, taşbasmalı, 1874, s. 780 v. dd.

²⁴ *Dastûr al-vuzarâ*, Tahran, 1938.

²⁵ *Şahâ'if al-ahbâr* (türkçe trc.), İstanbul, 1868, c. II, s. 560 v. dd.

²⁶ *Târîh-i gazî'da* (Gibb Memorial Trust, faksimile), s. 437.

²⁷ Bu kısımda "*Şâlâr-ı Tārkan*" olarak geçmektedir (sadece harekeleme hatasıyla).

²⁸ *Râhat al-Şadâr*, s. 104; *Câmi' al-tavârih*, var. 239^b.

²⁹ *Dumyat al-kaşr*, s. 28, 568, 821.

³⁰ Bâharzî'nin kendisinden hiç bir zaman *Sâlâr* olarak bahsetmediğine dikkati çekmek lâzımdır. Bunun yerine daima künyesini, iki yerde ismini, iki yerde *al-Cuvaynî* ve bir kere de al-Büzğânî (metinde yanlış olarak al-Bürhânî olarak kaydedilmiştir) nisbesini kullanır.

³¹ *Damğa*, s. 928

mükerreren zikreder; *Dumyat al-Şaşr*'da da kendisine birkaç def'a atıf yapılır. Hem al-Ḥusayn, hem de babası, Gazneliler sarayının memurlarıydı. al-Bayhaķi tarafından (ḥândān)³² olarak tavsif edilen eski bir aileye mensupturlar; al-Bâḥarzî de "Mikâ'îliyyūn" u, Nişâpûr havâlisinin *a'yan*'ı olarak zikreder³³. al-Ḥusayn'ın babası 'Alî, hem Maḥmûd, hem de Mas'ûd'un Bağdad'dan gelen bir sefirin karşılanması gibi mes'eleleri tanzim etmesi için mürâcaat ettikleri bir nevi Teşrifat Nazırı vazifesi görmüş olmalıdır³⁴. Bizzat al-Ḥusayn de, Sultan Mas'ûd idaresindeki divanlara iştirak ederdi³⁵. Nasâ'da bulunan Tuğrul ve Çağrı Beyler'in üzerine 1035 senesinin yazında Nişâpûr'dan ilk Gazneli kuvveti sevkedildiği zaman da, seferin kethudalığına seçilmişti. Böylece, imparatorlukları Hindistan'ın bazı şimal bölgelerini de içine alan ve geniş çapta fillerin kullanılması âdetini benimseyen Gaznelilerce, al-Ḥusayn'e de, üzerine binerek, savaşın safahâtini seyredebilmesi için, bir fil temin edilmişti. Fakat bu hayvan al-Ḥusayn'ın felâketi ve belki de halâsı olmuştur. Zira, onun imkânlarına sahip olmayan zâbitler, Türkmenlere karşı konulamayacağını anlar anlamaz, harb meydanından kaçmanın yolunu bulmuşlarsa da, al-Ḥusayn filinden inmek hususunda kumandanı takip etmekten âciz kalmış ve netice itibariyle de, hayvanın üzerinde oturur vaziyette esir alınmıştır³⁶.

Bu talihsiz macerayı zikrettikten sonra al-Bayhaķi artık İbn Mikâ'il'den bahsetmez. Aynı zamanda, Tuğrul Bey'in hizmetine ne zaman girdiği veya vazifeye vezir olarak mı, yoksa daha aşağı bir rütbede mi başladığı gibi hususlar da vâzih değildir. Al-Bâḥarzî kendisini hiç de ğilse dört def'a zikrederek, ondan *Şāḥib* ve bir defasında da İbn al-Aşir'in verdiği lâkab olan *Ra'îs al-Ru'asā* diye bahseder. Memuriyeti süresince, al-Bâḥarzî, İbn Mikâ'il'in *divān al-rasā'il*'inde kâtiplik yapmış, hattâ gözdeleri arasına bile girmiştir. Rey'de bulduklarını ve aynı zamanda 1052-1053³⁷ senesinde Gurgān'm dışında konakladıklarını kaydeder; fakat bu, maalesef, elimizde *Şāḥib*'e ait olan yegâne tarihimiş gibi görünmektedir ki, bu da *Şālār*'a ait elde mevcut son tarihten (1040) oniki sene sonrasına aittir.

Bu devre esnasında, Tuğrul Bey birinci derecede ehemmiyeti hâiz

³² TB, s. 40; bk. nyn. eser, s. 287.

³³ *Damya*, s. 883. İbn Funduķ (Ta'riḥ-i Bayhaķ, a. 117)' ta zikredilen Mikâliyyān'ın aynı aile olup-olmadığı konusunda mütereddidim.

³⁴ TB, s. 289 y. dd.

³⁵ ayn. eser., s. 422.

³⁶ ayn. eser., s. 481 v. dd.; krş. Gardîzî, *Zayn al-aḥbār*, nşr. Muḥammed Nāzim, s. 101-2.

³⁷ *Damya*, a. 363, 437, 447, 664, 870.

bir hükümdar durumuna gelmişti. Hâkimiyeti artık, doğrudan doğruya olmasa da, Fârs ve Hüzistân hâriç olmak üzere, bütün İran'ı kaplıyor ve hattâ, Oğuzların Bizans topraklarına yaptıkları akınlar neticesinde, Diyarbekir'deki Mervânî emirliğine kadar uzanıyordu. Halife al-Ğâ'im kendisinden yardım talebinde bulunmuş ve ona ünvanlar ve hil'atlar ih-san etmiştir; aynı zamanda karşılıklı sefaret hey'etleri mübâdelesinde de bulunmuşlardır. Fars'daki Büveyhî emiri ile olan münasebetleri ise o derece sıkıydı ki, bu eyâlet de, hakikatte ona tâbi idi.

al-Dihistâni ve al-Ribâti

Elimizdeki listelerde mevcut geri kalan isimlerden, kanaatimizce daha az itibara şayan diğer iki tanesini tefrik edebiliriz ki, bunlardan birisi, İbn al-Aşir'in listesinde üçüncü olarak gösterilen Abü Muhammed al-Hasân ibn Muhammed al-Dihistâni'dir. İbn al-Aşir ona *Nizâm al-Mulk* lâkabını vererek, bu lâkaba hâiz olan ilk şahıs olduğunu ilâve eder. Bu alâka çekici bir husustur. Asıl Nizâm al-Mulk'un (Alparslan ve Melikşâh'ın veziri) ne zaman bu şekilde adlandırıldığını bilmiyoruz; fakat bu da XI. asrın ortalarında vuku bulmuş olmalıdır. Bu tarihlerde, hânedana mensup olmayan şahıslar arasında *lâkap*'lar, sonradan olduğu gibi yaygın değilse de, iki ayrı şahsın, daha o devirde aynı zamanda, aynı lâkabı taşıdıkları görülmektedir. Gerçekten de Şâhib İbn Mikâ'il bunlardan biridir. O ve Halife al-Ğâ'im'in veziri olan yeğenin oğlu İbn Maslama; aynı zamanda, *Ra'îs al-Ru'asâ* olarak adlandırıyorlardı³⁸.

Bu Dihistâni, al-Bâharzî³⁹ tarafından, bir beytin izâhı münasebetiyle sadece bir def'a zikredilmiş ve yine bu müellif kendisine İbn al-Aşir'deki aynı *künye*, isim ve *nisbe*'yi atfetmekle beraber, *lâkab* vermemiş ve Horasan ile al-İrak'da "cihanı zulüm ile meşbû hale getirdiğini" zikretmekle iktifa etmiştir⁴⁰. al-Bâharzî yine aynı yerde, Tuğrul Bey'in vezirlerinden bir diğeri olarak, aynı derecede zâlim olan 'Umarak al-Ribâti'den bahseder; İbn al-Aşir'in bu ikinci zâtı zikretme-

³⁸ bk. Zambaur, *Manael*, c. I, s. 14—Âl al-Rağîl bâbında. Bu münâsebet göz önünde tutulursa (ki bu husus aynı *lâkabı* paylaşımlarına daha da garip bir durum kazandırmaktadır), *Şâhib*'in bu şekilde tesmiye olduğu *Dumyat al-ğaşr* (s. 437)'daki (yeğâne) parçadan bazı kelimelerin hasfedilmiş olduğu ve Bâharzî'nin maksadının, *Şâhib*'i böylece lâkaplaandırmakta ziyade, bu münâsebeti işaret etmiş olması imkân dahilindedir. Bu takdirde de, *Dumyat al-ğaşr*'m hatalı bir yazmasının, İbn al-Aşir'e bu ünvanı vermekte kaynak teşkil ettiğini farzetmek zorundayız.

³⁹ *Dumyat al-ğaşr*, s. 912.

⁴⁰ Muhtemelen 'İrak-ı 'Acami, Cibâl eyâleti. Tuğrul Bey asıl 'İrak'a girdiği zaman al-Kundurî onun veziri olmuştu.

mesine rağmen, al-Rāvandī'nin, *Sālār*'m halefi olarak, onu al-Dihistānī ile karıştırmakla beraber, 'Amrak adlı birini kaydetmesi dikkate değer bir husustur ⁴¹. Listelerden, al-Dihistānī'nin *nisbe*'sinin Raşīd al-Dīn tarafından, Tuğrul Bey'in vezirlerinden birinin de nisbesi olarak verildiği, fakat al-Bāharzī ile İbn al-Aşīr'e göre *kūnye*'si Abū Muḥammed olmasına rağmen, al-Rāvandī'nin bunu Abū Aḥmed ve Raşīd al-Dīn'in ise, *kūnye* zikretmeden, *ismini* Aḥmed olarak verdiği görülmektedir. Bunlar muhtemelen Aḥmed ile Muḥammed isimlerinin, mutad olarak, birbirine karıştırıldığı hallerdir; bu itibarla biz, Abū Muḥammed al-Dihistānī'yi tetkik için, *Rāḥat al-Şudūr* ve *Cāmi' al-tavāriḥ*'deki birbirleriyle alâkalı kısımları tashih etmek hakkına sahip olacağız.

al-Rāvandī'deki 'Amrak'ın, al-Bāharzī'deki dördüncü vezir olan 'Umarak al-Ribāḫī ile aynı şahıs olduğu neticesine vararak, bu meseleyi kapattıktan sonra (metinde 'Amrak isminin, kendisine ait olduğu farz olunan *nisbe*'yi takip etmesi de ayrıca garip bir husustur) elimizdeki listelerde halledilecek üç ufak mesele kalmaktadır. İlk olarak, Raşīd al-Dīn, Tuğrul Bey'in ikinci veziri olarak, Abu'l-Ḳāşim al-Kirmānī adlı bir zâtı göstermektedir; ikinci olarak, al-Rāvandī *Sālār*'ın *nisbe*'sini al-Kubānī olarak vermektedir; üçüncü olarak da, *Āşār al-vuzarā*'mn bu ikinci yere namzet olarak gösterdiği kimse Ḥvāca Abū Maṣṣūr Darbābī'dir. Kirmānī kelimesinin yanlışlıkla Kübānī olarak istinsah edilmiş olması hayli mantıkîdir. Fakat, benim bildiğim kadariyle, bu her iki *nisbe*'yle bir vezirin bulunduğu dâir başka bir delil mevcut değildir; bunun izâhı ise, her ikisinin de al-Büzgānī'den galat olarak meydana çıkmış olmalarıdır ki, bu durumda Raşīd al-Dīn bir şahıstan iki kişi yaratmış olmakta (burada, her ikisine de Abu'l-Ḳāşim *kūnye*'sini verdiği dikkate alınmalıdır), al-Rāvandī ise, bahsi geçen zâtı *Sālār-ı Büzgān* tesmiye etmekle, bu hususu müşahede edememiş duruma düşmekte ve onu al-Büzgānī olarak zikrederken de aynı şeyi tekrarlamaktadır ⁴².

Āşār al-vuzarā'daki Ḥvāca'ye gelince, burada kendisine ait anlatılanlar tenvir edici bir hikâye mahiyetinde olup, aynı şeyin 'Avfī'nin *Cavāmi' al-hikāyāt*'inde de canlandığını görüyoruz ki, bu hikâyeye göre Ḥvāca, Tuğrul Bey'in müstâcel bir davetine icabet etmek için namazını aceleyle bitirmekten kaçınmış, bu husus da Sultan'ı önce kızdırmışsa da, sonradan kendisine karşı takdir hisleri beslemesine sebep olmuştur. Ḥvāca'nın mevcudiyetine dair diğer bir delil mevcut değildir

⁴¹ *Rāḥat al-şudūr*, s. 98. Bu devirde '-ak' ile biten isimler kullanılmaktadır. msl. Amīrak ve Ḥasanak (bk. TB, indeks).

⁴² *Sālār*'ın hakikaten hem Büzgān'lı, hem de buranın resmî mânâda *Sālār*'ı olması halinde. Fakat aynı zamanda al-Cuvaynī *nisbe*'sine de mâlikti.

ve ben, şahsen, bu hikâyenin de değer verilen şu veya bu kimseye atfen alıntılanlardan biri olmaktan öteye geçebileceğini sanmıyorum.

al-Dihistânî ve al-Ribâtî'ye ait tarihlere gelince, *Şāhib* İbn Mîkâ'il'in 1052-1053 (yukarıda zikredildiği gibi) 'te hâlen iş başında olduğunu biliyoruz; al-Kundurî'nin, Tuğrul Bey'in vezirliğine tayininin ise, 1054 senesinin sonlarında veya 1055'te vuku bulmuş olması muhtemeldir ⁴³. Böylece onların vezirlik tarihlerini 1053 ve 1054 olarak kabul edebiliriz. Bâharzî'nin şiirlerini naklettiği şâirin onları oldukça haşin karakterli olarak tavsif etmesi haklı gösterilebilirse, her iki vezirin de uzun zaman iş başında kalmamış olmalarını temenni edebiliriz.

Geriye iki alâka çekici husus kalmaktadır ki, bunlardan ilki *Şāhib* İbn Mîkâ'il'in devrinde, al-Kundurî'nin Tuğrul Bey'in maiyetinde bulunduğu ve *dīvān al-rasā'il*'de çalıştığıdır; fakat bu hususta da elimizde tarih mevcut değildir ⁴⁴. İkincisi ise, Nâşir-i Husrav, Mayıs 1046 tarihinde Nişâpûr'dan Mısır'a hareket ettiği zaman, maiyetinde 'Sultan'ın Hocası' olarak tavsif edilen H'vâca Muvaffak'ın da bulunduğu ⁴⁵. Bu zat Tuğrul Bey'i ilk muvasalatında karşılayan kimse ile aynı şahıstı ⁴⁶. Kendisinin Sultan'ın hizmetinde, kat'î olarak hangi mevkii işgal ettiği açıkça bilinmemektedir ⁴⁷, Kendisi aslen fıkıh üstadı olup, evvelce babasının işgal ettiği Nişâpûr'daki Şâfi'î mektebinin başında bulunuyordu; fakat her hâl ü kârda, bir def'asında Tuğrul Bey tarafından bir vazifeyle Buhara'ya gönderilmişti ⁴⁸. Aralarında, kat'î olarak al-Bâharzî ile al-Kundurî'nin ve muhtemelen (büyük) Nizâm al-Mulk'ün de bulunduğu talebelerinin sonraları hayatta kazandıkları muvaffakiyetlerle şöhret kazanmıştır ⁴⁹.

⁴³ al-Kundurî'ye ait muhtelif kayıtlarda kat'î bir tarih verilemiyor gibi görünmektedir. al-Zababî, *Ta'rîh al-İslâm* (B.M. codex Or. 50, var. 61^a - b) 'da, onun H. 415 (1024/25) 'te doğduğunu, 31 yaşında, yâni H. 446 (Nisan 1054-Nisan 1055)'da Tuğrul Bey'in vezirliğine tayin edildiğini ve Safer 457 (Ocak 1065)'de azledildiği zaman bu makamı, sekiz sene ve sekiz ay işgal etmiş olduğunu kaydeder. Bu son husus, onun tayinini Ağustos 1056'ya götürür ki, bu da, kendisinin daha Tuğrul Bey'in Bağdad'a muvasalat ettiği Aralık 1055 tarihinde vezir bulunması dolayısıyla, çok geç bir tarihtir.

⁴⁴ *Dumyat al-kaşr*, s. 641.

⁴⁵ *Safar-nūma*, nşr. Sehefer, s. 3, trc. s. 7.

⁴⁶ yk. bk. s. 127.

⁴⁷ Belki de Tuğrul Bey'in ruhanî yol göstericisiydi, Bazen kelime bu mânada kullanılmıştır.

⁴⁸ *Dumyat al-kaşr*, s. 552.

⁴⁹ al-Subkî, *Tabakât al-Şâfi'îya*, c. III, s. 85, 169; al-Zababî, *Ta'rîh al-İslâm*, var. 61) v. dd; H. Bowen, *Thesar-gudhasht-i sayyidnâ*, JRAS, 1931, Pt. 4, 771-82.